

EXCLUSIEVE DELICATESSE: DE CITROEN

Museumles over de Gouden Eeuw in het Rijksmuseum

Er was een tijd dat citroenen bijna te kostbaar waren om op te eten; ze werden van ver aangevoerd over zee en golden als een exclusieve delicatessen. Voordat ze werden geconsumeerd, werden ze vaak zo realistisch mogelijk vastgelegd op zogenaamde pronkstillevens, samen met uit China geïmporteerd serviesgoed, kwetsbaar glas, uitzonderlijk fijn zilveren of gouden vaatwerk en andere blijken van welstand.

Stillebens dienden niet alleen om de rijkdom van een opdrachtgever te weerspiegelen, maar vooral ook om het talent en de vaardigheid van de schilder te etaleren. Citroenen, vaak met een grillige vorm en een bobbelig oppervlak, leenden zich daar uitstekend voor. Denk niet dat onze gladde citroen de enig voorkomende variant is! In de kunstwerken in het Rijksmuseum blijken veel citroenen hobbels en vlekken te hebben. Dergelijke citrusvruchten met hun dikke schil worden nu nog gebruikt voor de sukade die door de olieballen gaat.

'IN DE KUNSTWERKEN IN HET RIJKSMUSEUM BLIJKEN VEEL CITROENEN HOBBELS EN VLEKKEN TE HEBBEN'

In de workshop *Citroen van toen* voor het voortgezet onderwijs die het Rijksmuseum sinds kort aanbiedt, komen de eetgewoontes en de schildertechnieken uit de Gouden Eeuw op een bijzondere manier aan bod. Groepen leerlingen van vmbo, havo en vwo worden ontvangen in de Teekenschool en krijgen een groot schilderschort voor. Dan volgt een rondleiding van een half uur langs de voedselstilleven van 'het Rijks', bij voorkeur die met citroenen. Tijdens de rondleiding gaat het gesprek over eet- en drinkgewoontes in de Gouden Eeuw en krijgen leerlingen de kans om de schilderijen heel nauwkeurig te bekijken. In de Teekenschool wordt vervolgens zelf geëxperimenteerd met het maken en gebruiken van zeventiende-eeuwse verf. Ik loop mee met de tweede 'testgroep', een vwo 2-klas. Eerder heeft een vmbo 1-klas het spits afgebeten. 'Mijn' helft van de klas loopt de route (er zijn er twee) die begint bij het grote stilleven van Adriaen van Utrecht, die gespecialiseerd was in het

virtuoos weergeven van alle soorten voedsel. In dit pronkstilleven, om de hoek bij de *Nachtwacht*, zijn de citroenen ingebed in verwijzingen naar de exotische herkomst ervan: een papegaai, een aapje, 'oosters' serviesgoed en verschillende soorten fruit. Met je neus op de citroen (dat mag van de rondleider) blijkt dat de schilder voor het juiste effect de gele verf in klodders op het doek heeft aangebracht. Overigens is dat effect bijna even goed te zien op de website van het Rijksmuseum, waar het schilderij in hoge resolutie te vinden is en tot op de huid van de citroen kan worden ingezoomd. Hier zie je ook hoe goed de levensechte sappigheid van de aangesneden citroen getroffen is, destijds een proeve van bekwaamheid voor een zichzelf respecterend schilder. ►

Nicole van der Steen
is redacteur van Kleio.

Pronkstilleven,
Adriaen van Utrecht.
1644. Collectie
Rijksmuseum.

DRINKSPELLETJES

In een straf tempo wordt vervolgens een aantal andere 'eetschilderijen' bezocht, waar vooral kleur-gebruik, compositie en schildertechniek worden besproken. Steeds zijn kostbare schalen en bokaal afgebeeld om de exclusiviteit van de citroenen te benadrukken. Onderweg wordt even halt gehouden bij de vitrines met unieke drinkglazen en -bekers. Bij eten hoort immers drinken: onze zeventiende-eeuwers wisten ook daar wel raad mee. Er is een bijzondere collectie vaatwerk dat bij drinkspeletjes gebruikt werd, van kostbare glazen en raadselachtige kannetjes tot een als boek vermomde beker. De groenglazen roemers hebben hun uitsteeksels op de voet niet voor niets, hoor ik voor het eerst: daar gleden de vette vingers van de tafelgenoten tenminste niet op weg, en dat spaarde dure glazen. We leren dat vrijwel iedereen bier dronk, bij gebrek aan goed drinkwater, dat wijn met citroensap

werd aangelengd en dat men in de Gouden Eeuw een extremere smaak had dan nu: men hield van zuur en bitter en veel minder van zoet. Citroenen werden ook wel gewoon in hun geheel gegeten, als een sinaasappel.

Tijdens de rondleiding doorkruisen we tot mijn plezier niet alleen de indrukwekkende eregalerij met beroemde meesterwerken en de grote zalen, maar ook de reeks kamers waar de kleinere topstukken hangen, zoals het ontroerende schilderijtje *Het zieke kind* van Gabriël Metsu. Daar worden nog vijf kleine schilderijtjes van Adriaen Coorte besproken, waarop nu eens geen citroen te zien is, maar wel aardbeien, perziken, abrikozen, kruisbessen en asperges. Deze stillevens, geschilderd aan het einde van de zeventiende eeuw, wijken af van de vier die we eerder zagen. Aan de leerlingen wordt gevraagd wat er anders is; er is steeds maar één soort vrucht (of groente) afgebeeld, de achtergrond is heel donker, de vruchten zien er opvallend eetbaar uit. Het is geen toeval dat we deze schilderijtjes als laatste zien. De compositie lijkt op wat even later in de workshop door de leerlingen moet worden bedacht en geschilderd.

BAROKKE SCHAALTJES

Na de tocht dwars door het museum is het tijd voor de workshop. In het atelier in de Teekenschool zijn de tafels gedekt met oefenpapier, glazen platen, bakjes met pigmenten, eieren, paletmessen en mooie barokke schaaltes. Voor elke leerling ligt bovendien een citroen klaar. De twee begeleidsters

leggen uit hoe in de Gouden Eeuw verf werd gemaakt van natuurlijke pigmenten, water en eigeel. Daarna mogen de leerlingen zelf aan de slag: de pigmenten in poedervorm op de glazen plaat, met een pipetje water in een kuiltje, ei splitsen boven het schaaltje en het eigeel uit de dooier laten lopen, het verfmengsel omscheppen met het paletmes. De vladikke kleuren (groen, donkergeel, roodbruin en wit) lijken geen realistische citroen op te kunnen leveren, maar dat is schijn. Na een half uurtje schilderen in opperste concentratie verschijnen prachtige, verfijnde, hele en doorgesneden citroenen in allerlei kleurnuances, maar toch vooral in heel natuurlijk geel. Mijn eigen creatie lijkt van een afstandje zowaar op een citroen.

'CITROENEN WERDEN IN DE GOUDEN EEUW OOK WEL GEWOON IN HUN GEHEEL GEGETEN, ALS EEN SINAASAPPEL'

Deze workshop is in eerste instantie ontworpen om een bijdrage te leveren aan het onderwijs in kunstvakken en Mens en Maatschappij (in het vmbo), maar is ook uitstekend geschikt om de Gouden Eeuw in het geschiedenisonderwijs dichterbij te brengen. Het museumgedeelte van het programma geeft leerlingen inzicht in de eet- en drinkgewoontes van de Gouden Eeuw: wat werd er gegeten en gedronken en bij welke gelegenheden? Hoe veranderden de eetgewoontes in de Republiek met de toenemende handel en welvaart? Welk onderscheid was er op dit gebied tussen de zeer rijke en minder bedeelde bevolkingsgroepen? Bovendien tonen de schilderijen op welke manier rijkdom werd geëtaleerd. Wie door de handel op verre streken in goeden doen was gekomen, was niet te beroerd daar in kunstwerken naar te laten verwijzen. De destijds exclusieve citroen leent zich bij uitstek voor het inzichtelijk maken van deze aspecten. Het zelf verf maken en schilderen in het atelier is in de eerste plaats gewoon erg leuk. Leerlingen gaan er helemaal in op en bereiken verrassende resultaten. De toegevoegde waarde is dat ze een belangrijk kenmerk van de Gouden Eeuw op deze manier 'in de vingers' krijgen. Die wereldberoemde kunstwerken zijn niet zomaar vanzelf ontstaan: de verf kwam niet uit de fabriek (het zelf vergruizen van de pigmenten blijft de leerlingen bespaard) en het naschilderen van een citroen is nog best lastig. Je moet er heel goed voor kunnen kijken. Echt goede schilders verdienden hun eeuwige roem dus ook, en doodgewoon fruit is niet altijd wat het lijkt. Er was een tijd waarin een citroen een heus luxeartikel was, en zeer de moeite waard om op het doek vast te leggen. ■

DOELGROEP EN DIFFERENTIATIES

De workshop is geschikt voor alle niveaus (vmbo, havo, vwo). De workshopdocent past de inhoud aan op de leeftijd en het kennisniveau van de leerlingen. Bijvoorbeeld door de vragen aan de leerlingen tijdens de rondleiding te vereenvoudigen voor vmbo en complexer te maken voor vwo.

DOELSTELLING

Het doel van *Citroen van toen* is om leerlingen kennis te laten maken met het eten van zeventiende-eeuwse Nederlanders en hoe dat eten werd gepresenteerd. Op deze manier komt de geschiedenis dichtbij, want eten is een onderwerp dat dicht bij leerlingen staat: je bent wat je eet. Eten geeft je status – denk aan dure koffie of een exclusieve cognac – en zegt iets over de sociale groep waar je bij hoort. En eten op een bijzondere manier presenteren is ook in onze eeuw relevant: denk bijvoorbeeld aan de aandacht voor presentatie in kookprogramma's of aan foto's van eten op Facebook.

LEERDOELEN VANUIT HET RIJKSMUSEUM

- Kunstbeschouwing: leerlingen leren beter kijken.
- Historisch besef: leerlingen beseffen hoe de (Nederlandse) geschiedenis zich verhoudt tot hun eigen leven.
- Meningsvorming: leerlingen vormen een mening.
- Leren kijken door te doen: door zelf te ervaren hoe je een citroen schildert, leren leerlingen goed kijken. Daardoor zien zij de zeventiende-eeuwse kunst met andere ogen.

Bij deze workshop hoort een voorbereidende les, waarin het pronkstilleven van Adriaen van Utrecht wordt bestudeerd. Leerlingen van havo en vwo kunnen alvast uitzoeken uit welke gebieden de afgebeelde vruchten kwamen.